

WITTGENSTEINS ÆSTETIK

Hans Siggaard

Wittgenstein skrev ikke nogen lærebog i æstetik, han skrev i øvrigt overhovedet ikke lærebøger. Det eneste værk han udgav selv er "Tractatus Logico-Philosophicus" (herefter kaldet "Tractatus"), i hvilket ordet æstetik forekommer én gang, og det endda i parantes. Stedet lyder :

6.421

Det er klart, at etikken ikke lader sig udtrykke.

Etikken er transcendental.

(Etik og æstetik er ét).

Wittgenstein giver her udtryk for den antagelse, at æstetikken ikke lader sig udtrykke, den er iblandt betingelserne for vores erfaring, den er transcendental. Desuden mener Wittgenstein at al vurdering er af samme art, etikken og æstetikken er ét. Dette synspunkt ændredes med Wittgensteins ændrede sprogfilosofi, som den klarest kommer til udtryk i det efter hans død udgivne værk "Philosophical Investigations". "Tractatus" blev udgivet 1922 og "Investigations" 1953. Imellem disse to årstal holdt Wittgenstein i 1938 nogle forelæsnings i Cambridge over æstetik, disse blev i elevnotater udgivet i 1966 og det er dem jeg her hovedsageligt vil beskæftige mig med. Omkring 1930 ændredes Wittgensteins filosofiske anskuelser sig radikalt, nogle taler endda om et brud med hans tidligere filosofi, som den er udtrykt i "Tractatus", og i løbet af tredive år udviklede han en ny, den der i sin største bredde er udtrykt i "Investigations". Forelæsningerne over æstetik beskæftiger sig ikke udelukkende med æstetiske emner, men måden at angribe dem på er påvirket af hans øvrige filosofi, således at disse forelæsnings desuden fortæller en del om arbejdet med "Investigations", og lukker op til dette værks større perspektiver.

Wittgenstein indleder sine forelæsninger med at konstatere at emnet er uhyre stort, æstetikken omfatter ikke kun læren om kunsten, men også spørgsmål som "hvorfor smager denne kaffe godt?", desuden mener han at emnet og behandlingen stort set er misforstået, idet sådanne ord som "smuk" "god" i aller højeste grad er udsat for at blive misbrugt, måske endda mere end andre ord, og det er jo i følge Wittgenstein blandt andet den forkerte anvendelse af ord, der skaber filosofiske problemer. Wittgenstein siger dernæst at vi kan afgrænse emnet, ved at klassificere ud fra ordgrupper, og at æstetikken altså skal beskæftige sig med sådanne ord som "smuk" "god" etc. Vi er allerede her inde på området sprogfilosofi, der jo nok på en vis måde kan siges at være det overordnede aspekt i Wittgensteins senere filosofi. Wittgenstein siger selv i sin første forelæsning :

I.4. "I have often compared language to a tool chest, containing a hammer, chisel, matches, nails, screws, glue. - they are used in a family af ways - though nothing could be more different than glue and a chisel".

Men vi skal i æstetikken ikke blot undersøge ordene, det vigtigste er at undersøge i hvilke situationer de anvendes, vi skal undersøge det Wittgenstein kalder "the language game". Wittgenstein siger selv :

I.5.

We are concentrating, not on the words "good" or "beautiful", which are entirely uncharacteristic, generally just subject and predicate ("This is beautiful"), but on the occasions on which they are said - on the enormously complicated situation in which the aesthetic expression has a place, in which the expression itself has almost a negligible place."

Det vil sige at vi i vore undersøgelser ikke skal gå ud fra visse ord, men tage udgangspunkt i begivenheder og aktiviteter, kort sagt det, hvori handlingsaspektet indgår. Wittgenstein gør i øvrigt her den iagttagelse at i det virkelige liv spiller ord som "smuk" "god" etc. næsten

ingen rolle, ordene der anvendes har mere lighed med ord som "korrekt" "rigtigt". Dette skyldes det faktum, at vi ikke f. eks. betragter en mand der nok kommer med en masse udbrud som "ih" og "ah" som musikalsk, lige så lidt som vi betragter en hund som musikalsk, hvis den logrer med halen, når der spilles musik. Ligeledes viser man ikke sin begejstring for et sæt tøj i ord, men ved at gå med det ofte. Det centrale i situationen er altså fænomenet "påskønnelse" ("appreciation"). Her mener Wittgenstein at det er umuligt at beskrive hvad dette fænomen er, thi det ville kræve at vi beskrev alle omgivelser og forhold i sagen, og netop dette er umuligt.

Wittgenstein undersøger bl. a. ordet "korrekthed" og gør her den vigtige iagttagelse, at ordet finder anvendelse f. eks. vedrørende et sæt tøj, placeringen af en dør, men ikke overfor en symfoni af Beethoven, eller en gotisk katedral. I de forskellige tilfælde spilles der forskellige spil. Wittgenstein sammenligner det med de to forskellige måder hvorpå man kan give udtryk for sit syn på et andet menneske : "han opfører sig godt" og "han gjorde et stort indtryk på mig". De forskellige ord der anvendes spiller forskellige roller, og især de ord som har med udtryk for æstetiske oplevelser at gøre, spiller meget komplicerede roller, komplicerede men præcise. For at beskrive anvendelsen af disse ord, skulle man egentlig beskrive en hel kultur, den anvendes forskelligt til forskellige tider, som Wittgenstein siger :

I.25. "The words we call expressions of aesthetic judgment play a very complicated role, but a very definite role, in what we call a culture of a period. To describe their use or to describe what you mean by a cultured taste, you have to describe a culture. What we now call a cultured taste perhaps didn't exist in the Middle Ages. An entirely different game is played in different ages."

Her ligger næsten en hel kulturfilosofi begravet.
 Denne kommer måske tydeligst frem i dette citat :
 I.26 "What belongs to a language game is a whole culture. ... "

Ud fra dette syn på afhængigheden mellem sprog og æstetik , eller kultur, kommer Wittgenstein frem til det synspunkt at for at synes om noget må man være inde i de kriterier og normer, der i øvrigt gælder i den kultur hvori tingen er produceret. Wittgenstein nævner som eksempel forskellen på en negers og en europæers syn på negerskulptur. Negeren er i stand til at tillæge udbrud som "den er for spinkel, eller for høj, eller for sort" mening, mens europæeren kun kan sige "ih" og "ah" eller udbryde "hvor charmerende". Der spilles forskellige spil.

I den førnævnte sammenhæng kommer Wittgenstein ind på begrebet "deterioration", som vel nærmest kan oversættes med forfald, eller udvikling i negativ retning. Wittgenstein siger at han i den forbindelse blot beskriver forskellige ting som benævnes "deterioration", og en af tilhørerne stiller spørgsmålet om der dermed ikke gives preference til visse anvendelser af ordet, Wittgenstein indrømmer dette, men mener ikke at det har så stor betydning, thi han pretenderer ikke andet end at indvi sine tilhørere i den smule han selv ved, og dette gør han ved at give eksempler. Selv anvender han måske ordet med en positiv indstilling, mens andre anvender det med en negativ, men hvad der er fundamentalt er , at det er muligt at anvende det som blot en betegnelse for en bestemt slags udvikling, at anvende det som en art teknisk term, måske, men ikke nødvendigvis med et misbilligende aspekt i sig. Vi ser altså at gennem analysen af anvendelsen af æstetiske ord, kommer vi i forbindelse med fundamentale måder at leve på, vore billigelser og misbilligelser, og det er disse livsformer, der er forudsætningen for forståelsen af æstetikken, som Wittgenstein siger :

I.35. "In order to get clear about aesthetic words you have to describe ways of living. ... "

I sin anden forelæsning beskæftiger Wittgenstein sig hovedsagelig med to problemer, nemlig problemet om forholdet mellem æstetik og psykologi, og dernæst med den æstetiske forklaring og dens natur.

Wittgenstein går imod den antagelse at psykologiske eksperimenter kan løse nogle æstetiske problemer. Æstetikken er overhovedet ikke en videnskab. Wittgenstein mener at de æstetiske spørgsmål besvares på en ganske anden måde end det er muligt gennem psykologiske eksperimenter, disses forklarende virkning hænger sammen med bl. a. overensstemmelse mellem forsøgspersoner og statistik over folks reaktioner. Et psykologisk eksperiment er ude på at skabe årsagsforklaringer, og den æstetiske forklaring er i følge Wittgenstein ikke en årsagsforklaring. Den forklaring der fungerer, er ikke den der stemmer overens med erfaringen, men den der accepteres som forklaring. Det at den accepteres er det der gør den til forklaring. Wittgenstein giver følgende eksempel : tag udsagnet "jeg føler ubehag og kender grunden (årsagen)" (normalt ville vi nok sige " ... og ved hvorfor"). Dette udsagn er misvisende i den forstand at det får det til at lyde som om der foregår to ting l. at jeg føler noget, og 2. at jeg ved noget, i min sjæl. Vi anvender næppe ordet "årsag", men siger "fordi" eller "hvorfor". Ideen om en årsag til æstetiske følelser og reaktioner hænger sammen med ideen om sjælen som en mekanisme, hvilket egentlig er psykologiens grundantagelse, når den vil forklare og opstille love. Vi ser således at troen på psykologien og den fejlagtige opfattelse af æstetiske forklarings natur hænger nøje sammen.

Wittgenstein sætter den æstetiske forklarings natur i forbindelse med distinktionen mellem årsag og motiv. Motiver spørges der blandt andet om i en retssal, der spørges ikke om årsager til handlinger. Årsag har med erfaringen og mekanismeforestillingen at gøre.

Motiv derimod har med accept, overtalelse at gøre. Vi ledes gennem denne distinktion videre til to aspekter ved æstetikken som Wittgenstein i sin tredje forelæsning behandler. Det drejer sig om overtalelsesaspektet, eller måske bedre propagandaaspektet, og det aspekt vi kunne kalde "charmeaspektet". Wittgenstein gør nemlig den iagttagelse at mange forklaringer accepteres mere fordi de er charmerende, tiltalende, simple og behagelige at tro på, end at de er korrekte. For at få en sådan forklaring accepteret må der bruges propaganda og charme er her et virksomt middel. Når æstetiske problemer diskuteres gøres der egentlig propaganda for bestemte måder at leve på, visse meninger og holdninger. I øvrigt mener Wittgenstein også at en stor del af filosoffens opgave består i overtalelse og propaganda. Han siger selv :

III.35. " ... What I'm doing is also persuasion. If someone says : "There is not a difference" and I say "There is a difference" I am persuading, I am saying "I don't want you to look at it like that""

og senere :

III.37. "I am in a sense making propaganda for one style of thinking as opposed to another. ... "

III.40. "How much we are doing is changing the style of thinking and how much I'm doing is changing the style of thinking and how much I'm doing is persuading people to change their style of thinking."

Wittgenstein mener i øvrigt i denne forbindelse også, at en stor del af de matematiske beviser og de fysiske teorier bygger på deres charmerende egenskaber. F. eks. Cantors "alle kardinaltals kardinaltal" og atombegrebet. Desuden retter han gennem dette aspekt en kraftig kritik af Freuds ideer, som han mener direkte udnytter denne trang til overtalelse og charmering. Megen videnskabelig diskussion er egentlig en strid om hvem der kan præsentere en idé på den mest charmerende måde, altså også et spørgsmål om overtalelse og propaganda, og dermed æstetik.

I sin sidste forelæsning gør Wittgenstein blandt andet den vigtige iagttagelse, at vi gerne ser simpelhed. Foran at billede er der mange der udbryder "det eneste der betyder noget er farverne". Wittgenstein mener her at sådanne udsagn mere fortæller om, hvad man gerne så var tilfældet, end om hvad der er tilfældet. Den simple forklaring er mere antagelig end den komplicerede. Simpelhed er en form for charme. Wittgenstein kritiserer også her de udtryk for misvisende, der er af formen "jeg lytter til denne musik for at opnå den og den virkning" eller "man får skønne associationer af denne roman". Giv mig da virkningen uden musikken, eller et andet musikstykke med samme virkning; eller en anden roman, der giver de samme associationer. Nej, det er musikken selv og romanen selv, der betyder noget. Associationer, attituder og virkninger kan variere, men blot en lille ændring af selve værket og ens begejstring er væk.

Efter denne korte gennemgang af Wittgensteins forelæsninger, der må siges at være af en sådan karakter, at enhver gennemgang bliver en fortolkning og forklaring, kunne det være af interesse at se på hvilke områder Wittgenstein adskiller sig fra andre former for æstetik. For at besvare dette spørgsmål må man også her, hvor talen er om kun en af filosofiens discipliner, gøre opmærksom på, at også hvad angår de øvrige, adskiller Wittgenstein sig radikalt fra, hvad man tidligere mente og antog for "god tone".

Wittgenstein udvider æstetikens område betydeligt. Han siger selv, at også spørgsmål som "hvilken slags kaffe smager godt og hvorfor" naturligt hører med til æstetikken. Læren om det skønne, kunstteori, er altså ikke hvad Wittgenstein forstår ved æstetik. Han tager sit udgangspunkt i sproget, hvilket han i øvrigt gør for alle filosofiske discipliners vedkommende, og dets anvendelse.

Det er en kendsgerning at udtryk som "jeg synes om det og det" eller "jeg kan li' det og det" forekommer i sproget, og det er ligeledes klart at de adskiller sig fra udtryk som "jeg ved sådan og sådan" eller "jeg bør gøre sådan og sådan". Udtryk af den første slags mener Wittgenstein har med æstetik at gøre, eller rettere undersøgelsen af dem og deres anvendelse, situationerne i hvilke de anvendes, er selve æstetikens opgave. Ved at bruge sproganalysen som middel i æstetikken får Wittgenstein mulighed for at benytte sprogfilosofien, som den udvikledes af ham, på æstetiske emner. Vi ser således at hans teori om "language games" her belyses på en ny måde gennem udsagnet om at der til et "sprogspil" egentlig hører en hel kultur, og at beskrivelsen af kulturen nødvendigvis må udgå fra en analyse af "sprogspillet". "Spillet" er for Wittgenstein ikke blot den verbale adfærd, men i lige så høj grad den samlede adfærd, hvilket fører ham frem til det synspunkt at æstetikken har at gøre med "ways of life", og at et meget vigtigt aspekt af den æstetiske adfærd er underlagt eller styret af propagaandaaspektet; at synes om noget og ikke noget andet involverer både personlig preference, men så sandelig også, at man gerne så andre synes det samme. Så vidt jeg kan se inkluderer Wittgenstein endda den filosofiske aktivitet under dette synspunkt, idet han siger at meget af det han gør er at overtale andre til at tænke på en bestemt måde i modsætning til en anden. Gennem dette overtalelsesaspekt kommer vi frem til en anden central idé hos Wittgenstein, nemlig ideen om det charmerende. Wittgenstein nærmer sig sagen i sin betragtning over den æstetiske forklarings natur. For ham er der ikke her tale om en årsagsforklaring men om at forklaringen er det der accepteres som sådan. Hvad gør nu en sproglig ytring mere acceptabel end en anden? Jeg tror at Wittgenstein her ville svare: charmen, eller i min fortolkning: elegancen, enkelheden. Igennem dette aspekt mener jeg at æstetikken kan gives en meget fundamental betydning, som også antydes af Wittgenstein i hans betragtninger over grundlæggende viden-

skabelige begreber som "atom", "det ubevidste" og "alle kardinaltals kardinaltal". Enkelheden og charmen ved en videnskabelig teori er et meget vigtigt led i dens anerkendelse, og visse forskere har endda ligefrem brugt eleganceprincippet som konstruktions- og udvælgelsesprincip. Jeg tror at Hjelmsslevs krav om simpelt-hed skal fortolkes i den retning, ligeledes Einsteins slagtekniv (oversættelse af "Einsteins chopper"). I den senere tid er netop dette æstetiske aspekt af den videnskabelige teoribygning blevet fremhævet af videnskabsfilosoffer, blandt andet findes ideerne udbyggede i R. Harrés lille bog "Theories and Things, A Brief Study in Prescriptive Metaphysics" (1961). Vi ser alene af titlen at æstetikken her kommer i berøring med helt nye områder af filosofien, i dette tilfælde metafysikken. Harré arbejder i sin bog med noget han kalder "pythagoræisk induktion", et princip, der påbyder at videnskabelige teorier skal konstrueres med så stor elegance som muligt. Princippet giver ligeledes mulighed for at vælge mellem forskellige teorier, eller at kritisere eksisterende på grundlag af deres større eller mindre elegance.

Wittgenstein bekæmper i sine forelæsninger enhver forestilling om at psykologien skulle have nogen mulighed for at besvare æstetiske spørgsmål, ligeledes går han i rette med ideen om æstetikken som en videnskab, (hvilket ikke er det samme som at nægte eksistensen eller muligheden for videnskabeligt at beskæftige sig med hvad vi til daglig kalder kunst). Videnskaben forkastes altså som havende mulighed for at belyse eller hjælpe æstetikken, og det omvendte forhold etableres, det vil sige, så vidt jeg kan se, at æstetisk argumentation indgår som et led i forudsætningerne for videnskab overhovedet, som vi ser det udtrykt blandt andet hos Harré. For Harré er mekanismeideen, det vil sige nødvendigheden af at opdage eller konstruere en mekanisme, der kan bruges som forklaring, et fundamentalt træk ved avance-

ret videnskab. Wittgenstein forkaster muligheden for en "æstetisk mekanisme", eller muligheden for at konstruere eller opdage en mekanisme, der kan forklare æstetiske problemer, ud fra opfattelsen af den æstetiske forklarings natur. Det er for mig her nærliggende at fortolke dette derhen, at æstetikken i en bestemt betydning af ordet kan siges at være transcendent, hvis det er sandt at "pythagoræisk induktion" er det fundamentale konstruktionsprincip for teorier, og at den æstetiske forklaring ikke er en årsagsforklaring. Det kunne måske siges sådan : mekanismeideen bygger på to slags begrebsstatus : logisk og ontologisk, hvor disse ikke længere er i funktion, kunne det være nærliggende at indføre en tredje : transcendent. For mig at se skaber Wittgenstein igennem sine ideer en snæver forbindelse mellem æstetik og videnskab, således at man måske kan sige at vi nærmer os noget lignende Hegels opfattelse af forholdet mellem "det skønne" og "det sande", der fra en synsvinkel, for ham var identiske, idet de var manifestationer af det samme "absolutte".

Wittgensteins æstetik kan således siges radikalt at udvide området og dets betydning. At dette sker ved at anvende metoder og resultater fra sprogfilosofien gør kun indsatsen større, idet vi dermed har en art fundament for vore undersøgelser. Selvfølgelig ligger der i mine betragtninger meget som ikke kan søges direkte hos Wittgenstein, hans forelæsninger er kun bevaret i noter, og ser i øvrigt også ud til i original at have været særdeles vanskelige og næsten krævende fortolkning og udlægning. Det er derfor muligt at man kan have en ganske anden opfattelse af hans teorier end hvad jeg her har givet udtryk for; men et står for mig fast, det er ideer der har krav på behandling, i hvert fald virker de umiddelbart inspirerende i deres ukonventionelle tankeform.

Wittgenstein slutter sine forelæsninger med et forsvar for selve værket, kunstværket som en lukket helhed, urørlig og definitiv. Jeg tror at han her ser rigtigt, når han vil gøre selve værket, og ikke vores reaktioner på det, ikke vores attituder eller associationer, til det centrale objekt for vores interesse.

Virum i august 1967

Citatet fra "Tractatus" er taget fra den danske udgave :
 Wittgenstein, Ludwig : Tractatus Logico-Philosophicus
 oversat af David Favrholdt
 Gyldendal 1963

Citaterne fra de æstetiske forelæsninger må tages med et vist forbehold, da de stammer fra nedskrifter fra tilhørerne, og Wittgenstein ikke har haft lejlighed til at se eller godkende dem, de er taget fra :

Wittgenstein, Ludwig : Lectures and Conversations on
 Aesthetics, Psychology and Religious Belief.
 edited by Cyrill Barrett
 Basil Blackwell, Oxford 1966

Harré, R. : Theories and Things, A brief Study in Prescriptive Metaphysics.
 Sheed and Ward, 1961 London

Hegels æstetik findes i værket :

Hegel, G. W. F. : The Philosophy of Fine Art
 oversat fra tysk af F. P. B. Osma-
 ston.
 London 1920